

SISTEMUL DEFENSIV AL STATULUI DAC ȘI ÎNTINDEREA PROVINCIEI DACIA

Cele cîteva decenii de susținută cercetare arheologică au îmbogățit substanțial documentația privitoare la epoca statului dac pentru toate domeniile istoriei sale economice, sociale, militare, politice și culturale. Desigur, aceeași documentație este încă departe de a fi completă pentru oricare dintre domeniile amintite, cît timp obiective importante abia au intrat în atenția cercetătorilor și altele așteaptă încă să fie descoperite sau investigate sistematic.

Din mulțimea de obiective arheologice, care, din punct de vedere cronologic, acoperă integral sau parțial perioada de creare a premiselor închegării statului dac și epoca existenței sale, de cercetări mai ample au beneficiat în primul rînd marile așezări și fortificații, așa încît, astăzi, cu lacunele inerente ale unor zone încă prea puțin investigate, poate fi conturată imaginea de ansamblu a sistemului defensiv al Daciei în secolele I î.e.n. — I e.n.

O asemenea întreprindere, anume aceea de precizare în detalii a locului și rolului fortificațiilor din ținuturile carpato-dunărene în cadrul sistemului defensiv al Daciei, „beneficiază” încă de destule incertitudini referitoare mai ales la eșalonarea cronologică a fazelor de fortificare ale multor așezări și cetăți. Înlăturarea lor este de așteptat, aici ca și în alte domenii, de la investigațiile viitoare.

Pentru a evita încă de la început posibilele confuzii în privința accepțiunii termenilor *așezare fortificată*, *cetate* și *fortificație independentă* este necesară precizarea acestora. Cele trei categorii au fost stabilite în funcție de rolul și caracterul fortificației, indiferent de natura, mulțimea, mărimea elementelor de fortificare și de suprafața fortificată.

Prin *așezare fortificată* înțelegem acel tip de fortificație în interiorul căreia locuiește permanent fie întreaga populație a unei așezări (mai rar întîlnite), fie numai o parte a populației, așezarea extinzîndu-se și în afara spațiului fortificat, indiferent dacă această extindere a așezării s-a întîmplat după ridicarea fortificației sau dacă dintru început s-a avut în vedere fortificarea numai a unei părți a așezării.

Termenul de *cetate* acoperă acele fortificații care au fost ridicate în apropierea uneia sau mai multor așezări, fără a fi locuite permanent sau locuite doar de conducătorul militar și politic și de o garnizoană variabilă ca mărime. Cetatea constituie, totodată, locul întărit unde se organiza, în cazul unui atac, rezistența luptătorilor recrutați din așezarea sau așezările din apropiere.

În sfîrșit, *fortificația independentă* desemnează întăriturile, locuite sau nelocuite permanent de o garnizoană, menite să bareze importante

căi de acces într-o zonă variabilă ca întindere sau să le supravegheze. Acest fel de fortificații se deosebesc de cetăți doar pentru că ele nu constituie centrul militar-politic al unor așezări civile.

★

În vasta operă de unificare a daco-geților Burebista și-a întins autoritatea aproape asupra întregului spațiu geografic locuit de aceștia în antichitate, de la riul Marus și Dunărea mijlocie pînă la Olbia și de la Carpații Păduroși pînă la Munții Haemus. Un atare efort de unificare nu se putea solda decît cu includerea în vasta-i stăpînire a unora dintre fortificațiile fostelor uniuni de triburi și cu ridicarea altora noi, potrivite necesităților de apărare a teritoriilor aduse sub ascultarea sa. Pe durata domniei sale și a urmașilor săi au continuat a fi construite fortificații, iar altele au încetat să mai funcționeze pînă în ajunul conflictelor decisive cu Imperiul roman. Se impune, așadar, trecerea în revistă a tuturor celor cunoscute pînă acum, grupate pe zone ale Daciei, tocmai pentru a le reliefa rosturile strategice.

În zona estică a Daciei, care cuprinde în linii generale teritoriul de astăzi al Moldovei, sînt cunoscute unsprezece astfel de fortificații, dintre care cinci sînt așezări fortificate, iar celelalte cetăți și fortificații independente (fig. 1). Anume, ne referim la acelea de la Brad¹ (jud. Bacău), Cîndești² (jud. Vrancea), Galați — Barboși³ (jud. Galați), Minăstioara⁴ (jud. Vrancea), Orlovka⁵ (raion Ismail, R. S. S. Ucraina), Piatra Neamț — Bitca Doamnei⁶ (jud. Neamț), Piatra Neamț — Cozla⁷ (jud. Neamț), Piatra Șoimului⁸ (jud. Neamț), Poiana⁹ (jud. Galați), Răcătău¹⁰ (jud. Bacău) și Tîrgu Ocna — Tisești¹¹ (jud. Bacău).

O parte dintre fortificațiile amintite reutilizează parțial fortificații mai vechi, dar amenajarea celor dacice nu este anterioară secolului I î.e.n. Despre unele dintre ele (Brad, Răcătău) se știe sigur că nu mai funcționau în secolul următor, cît timp în taluzurile șanțurilor de apărare s-au descoperit locuințe databile în veacul amintit, iar despre altele (Minăstioara, Piatra Șoimului, Poiana) se presupune că ar fi împărțășit o soartă similară¹². Doar fortificațiile de la Galați — Barboși, Orlovka,

¹ V. Ursachi, *Fortificațiile Daciei de pe valea Siretului*, ms.

² *Ibidem*.

³ N. Gostar, *Cetăți dacice din Moldova*, Ed. Meridiane, București, 1966, p. 30, 32—33; informații S. Sanie.

⁴ M. Florescu, în *Dicționar de istorie veche a României*, București, 1966, p. 396—397, s.v. *Minăstioara*.

⁵ I. D. Golovko, R. D. Bondary, A. D. Zaguinallo, în *Kratkie Soobșcenia*, Odessa, 1963, p. 63—80 (*apud* N. Gostar, în *Latomus*, XXIV, 4, 1967, p. 987, 989—991).

⁶ N. Gostar, *Cetăți dacice din Moldova*, 1969, p. 9—22 (cu bibliografia).

⁷ Idem, *op. cit.*, p. 23—26 (cu bibliografia).

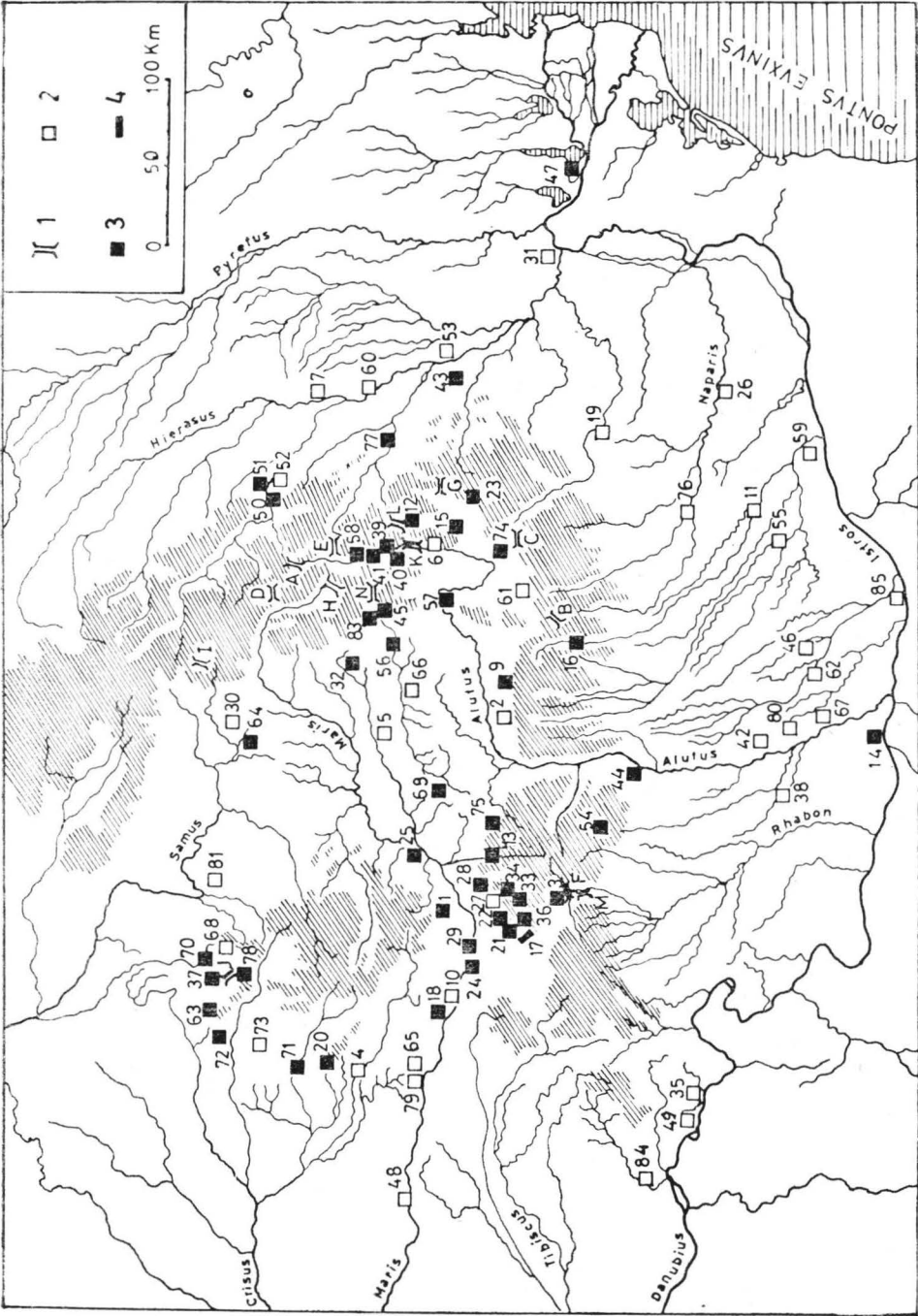
⁸ R. Vulpe, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 53—58; Al. Vulpe, în *StCl*, VI, 1964, p. 238; idem, în *Dicționar de istorie veche a României*, p. 467, s.v. *Piatra Șoimului*; V. Ursachi, *op. cit.*

⁹ R. Vulpe, în *SCIV*, I, 1950, p. 46; III, 1952, p. 191, 196; în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 146—147; Al. Vulpe, în *Dicționar*..., p. 475, s.v. *Poiana*; V. Ursachi, *op. cit.*

¹⁰ V. Ursachi, *op. cit.*; informații V. Căpitanu.

¹¹ N. Gostar, *op. cit.*, p. 28—29.

¹² V. Ursachi, *op. cit.*



Piatra Neamț — Bitca Doamnei, Piatra Neamț — Cozla și Țirgu Ocna — Tisești, dacă nu cumva și aceea de la Cindești, și-au prelungit existența pe durata secolului I e.n., iar unele (Piatra Neamț — Bitca Doamnei, Piatra Neamț — Cozla) sigur pînă la începutul secolului II e.n.

Zona de sud a Daciei include ținuturile dintre Carpații Meridionali și Dunăre și în ea sînt semnalate șasesprezece fortificații¹³: București — Radu Vodă¹⁴, Celei¹⁵ (jud. Gorj), Cetățeni¹⁶ (jud. Argeș), Crășani¹⁷ (jud. Ialomița), Mărgăritești¹⁸ (jud. Olt), Milcov¹⁹ (jud. Olt), Ocnîța²⁰ (jud. Vâlcea), Orbeasca de Sus²¹ (jud. Teleorman), Polovragi²² (jud. Gorj), Popești²³ (jud. Ilfov), Radovanu²⁴ (jud. Ilfov), Roșiori de Vede²⁵ (jud. Te-

¹³ Așezarea fortificată de la Cindești, aflată la sud-est de Munții Vrancei poate fi inclusă, la fel de bine, și în această zonă.

¹⁴ M. Turcu, *Geto-dacii din Cîmpia Munteniei*, București, 1979, p. 64—65, nr. 160 (cu bibliografia), p. 78.

¹⁵ D. Tudor, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—40, p. 317; idem, *Sucidava*, Craiova, 1974, p. 10—11, 21—23.

¹⁶ R. Vulpe, *Așezări getice din Muntenia*, București, 1966, p. 38—42; D. V. Rosetti, în *BMI*, XLII, 4, 1973, p. 55—58; L. Chițescu, în *Dacia*, N.S., XIX, 1975, p. 252, n. 58.

¹⁷ I. Andreșescu, *Piscul Crășani*, 1924, p. 15—20; V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, p. 178—182; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 43; M. Babeș, în *Dacia*, N.S., XIX, 1975, p. 139; Al. Vulpe, *op. cit.*, p. 192, s.v. *Crășani*.

¹⁸ Informații Fl. Preda.

¹⁹ Fl. Preda, *Date noi privind cultura geto-dacică în lumina cercetărilor de la Milcov*, jud. Olt, ms.

²⁰ V. Pârvan, *op. cit.*, p. 222, 249; R. Vulpe, *op. cit.*, p. 55—58; D. Berciu, în *SCIV*, 24, 4, 1973, p. 611—618; *SCIVA*, 25, 3, 1974, p. 381—387; *Apulum*, XIII, 1975, p. 615—618; cf. I. I. Russu, în *AIIC*, 1976, p. 257—263; D. Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981, p. 58—71.

²¹ M. Turcu, *op. cit.*, p. 61, nr. 138, p. 76.

²² Fl. Marinescu, în *Crisia*, 1972, p. 79—95; *Studii și materiale de muzeografie și istorie militară*, 10, 1977, p. 25—32.

²³ R. Vulpe și colab., în *SCIV*, VI, 1—2, 1955, p. 242; R. Vulpe, în *Materiale*, III, 1957, p. 235, 240—241; V, 1959, p. 339—341; *Așezări getice...*, p. 27—30.

²⁴ M. Turcu, *op. cit.*, p. 64, nr. 159.

²⁵ Idem, *op. cit.*, p. 65, nr. 165.

Fig. 1 — Fortificații în Dacia preromană. Legenda: 1 trecători și defilee, 2 așezăr fortificate, 3 cetăți, 4 fortificația de la Cioclovina. Trecători și defilee: A Bicaz, B Bran C Buzău, D Ditrău, E Ghimeș-Palanca, F Merișor, G Oituz, H Sicaș, I Tihuța, J Tusa, K Tușnad, L Uz, M Vilcan, N Vlăhița. Localități: 1 Ardeu, 2 Arpașu de Sus, 3 Bănița, 4 Berindia, 5 Bernadea, 6 Bicsad, 7 Brad, 8 Bratislava (nemarcată), 9 Breaza, 10 Bretea Mureșană, 11 București, 12 Casinu Nou, 13 Căpîlna, 14 Celei, 15 Cernatu, 16 Cetățeni, 17 Cioclovina, 18 Cîmpuri-Surduc, 19 Cindești, 20 Clit, 21 Costești-Blidaru, 22 Costești-Cetățuie, 23 Covasna, 24 Cozia, 25 Craiva, 26 Crășani, 27 Cucuiș, 28 Cugir, 29 Deva, 30 Dumitrița, 31 Galați-Barboși, 32 Ghindari, 33 Grădiștea Muncelului-Sarmizegetusa, 34 Grădiștea Muncelului — Virful lui Hulpe, 35 Liubcova, 36 Luncani — Piatra Roșie, 37 Marca, 38 Mărgăritești, 39 Miercurea Ciuc — Jigodin I, 40 Miercurea Ciuc — Jigodin II, 41 Miercurea Ciuc — Jigodin III, 42 Milcov, 43 Minăstioara, 44 Ocnîța, 45 Odorhei, 46 Orbeasca de Sus, 47 Orlovka, 48 Pecica, 49 Pescari, 50 Piatra Neamț — Bitca Doamnei, 51 Piatra Neamț — Cozla, 52 Piatra Șoimului, 53 Poiana, 54 Polovragi, 55 Popești, 56 Porumbenii Mari, 57 Racoș, 58 Racu, 59 Radovanu, 60 Răcățeu, 61 Rîșnov, 62 Roșiori de Vede, 63 Sacalășu Nou, 64 Sărățel, 65 Săvișrin, 66 Sighișoara, 67 Sprincenata, 68 Stîrciu, 69 Șeica Mică, 70 Șimleu Silvaniei, 71 Șoimi, 72 Șușturogi, 73 Tășad, 74 Teliu, 75 Tilișca, 76 Tinosu, 77 Țirgu Ocna — Tisești, 78 Tusa, 79 Vărădia, 80 Vilcele, 81 Zalha, 82 Zemplin (nemarcat), 83 Zetea, 84 Zidovar, 85 Zimnicea.

leorman), Sprincenata²⁶ (jud. Olt), Tinosu²⁷ (jud. Prahova), Vilcele²⁸ (jud. Olt), Zimnicea²⁹ (jud. Teleorman); majoritatea acestora (13) sînt așezări fortificate.

Neinsistînd acum asupra fortificațiilor mai vechi de felul celor de la Roșiorii de Vede și Zimnicea, nici asupra celor necercetate, celelalte, poate cu excepția așezării fortificate de la Popești, nu sînt anterioare secolului I î.e.n. Mai dificil de precizat este timpul cînd ele și-au încetat existența. Pentru majoritatea lor sfîrșitul a fost pus în legătură cu înaintarea romană în Peninsula Balcanică, anume cu expediția lui Aelius Catus din timpul domniei lui Augustus.

Relația dintre înaintarea romană în Balcani și încetarea existenței multora dintre fortificațiile în discuție este evidentă, dar încă nedovedită pentru toate în timpul lui Augustus, la fel cum numai pe baza monedei romane emise în 88 î.e.n. (Sydenham) nu se poate demonstra distrugerea cetății de la Cetățeni în timpul lui Burebista, prilejuită fiind de expedițiile sale de unificare³⁰. Sau, dacă se admite o atare distrugere, rămîne inexplicabilă renunțarea de către același Burebista la o fortificație de importanța celei de la Cetățeni, situată într-un punct obligatoriu de trecere, pe cel mai important drum comercial care făcea legătura între ținuturile intra- și sud-carpătice ale Daciei. Cît privește cetățile de la Polovragi, existența lor a fost prelungită și în secolul I e.n., fără a se putea indica deocamdată precis durata³¹, iar materialele publicate de la Ocnița îi prelungesc datarea pînă la sfîrșitul secolului I e.n.

Dar, neinsistînd asupra unor detalii ce nu-și au locul aici, după cele publicate de conducătorii cercetărilor ar rezulta că în timpul războaielor cu Domițian și Traian nu mai funcționa nici o fortificație în zona dintre Carpații meridionali și Dunăre și că, din punct de vedere militar-defensiv, zona în discuție nu reprezenta nimic.

În zona de sud-vest a Daciei, între cursul inferior al Mureșului, Dunăre și Carpați, sînt cunoscute trei așezări fortificate: Liubcova³² (jud. Caraș-Severin), Pescari³³ (jud. Caraș-Severin) și Zidovar³⁴ (R. S. F. Iugoslavia). Sfîrșitul primelor două amintite, petrecut prin incendii puter-

²⁶ Informații C. Preda.

²⁷ R. Vulpe și Ec. Vulpe, în *Dacia*, I, 1924, p. 168—169; V. Pârvan, *op. cit.*, p. 471; R. Vulpe, *Așezări getice...*, p. 48; M. Tzony, *Asupra cercetărilor recente de la Tinosu — Prahova*, ms.

²⁸ Informații V. Butoi.

²⁹ R. Vulpe, *op. cit.*, p. 21; M. Turcu, *op. cit.*, p. 76.

³⁰ *Supra*, nota 16.

³¹ Informații Fl. Marinescu.

³² M. Gumă, în *Banatica*, IV, 1977, p. 69—77, 102—103.

³³ Șt. Matei — I. Uzum, în *Banatica*, II, 1973, p. 141—144.

³⁴ B. Branco-Gavela, *Keltski oppidum Zidovar*, Beograd, 1952 (atribuită celților); H. Daicoviciu, în *Iliri și daci*, Cluj — București, 1972, p. 78 (atribuită dacilor); I. H. Crișan, *Burebista și epoca sa*², 1977, p. 319 (atribuită dacilor). B. Branco-Gavela revine asupra ei, considerînd-o tot fortificație celtică, și o datează la sfîrșitul secolului II — începutul secolului I î.e.n. (în *Symposium Ausklang der Latène-Zivilisation und Anfänge der germanischen Besiedlung im Mittleren Donaugebiet*, Bratislava, 1979, p. 47—57). Fortificarea de tip „circular” este mai rar înțîlnită la așezările dacice și materialele arheologice publicate nu sînt îndeajuns de concludente, încît este de presupus că fortificația, inițial a celților scordisci, a fost ocupată de daci în timpul expedițiilor lui Burebista (pentru acestea, Strabo, VII, 3, 11).

nice, a fost datat fie pe timpul lui Augustus, fie în anii războaielor daco-romane de la începutul secolului II e.n.

În zona intracarpatică a Daciei au fost incluse și unele fortificații de pe Mureșul inferior pentru că ele aveau menirea de a închide accesul dinspre vest. În zona amintită se semnalează 42 de fortificații, dintre care doar 10 sînt așezări fortificate: Ardeu³⁵ (jud. Hunedoara), Arpașu de Sus³⁶ (jud. Sibiu), Bănița³⁷ (jud. Hunedoara), Bernadea³⁸ (jud. Mureș), Bicsad³⁹ (jud. Covasna), Breaza⁴⁰ (jud. Brașov), Bretea Mureșană⁴¹ (jud. Hunedoara), Casinu Nou⁴² (jud. Harghita), Căpîlna⁴³ (jud. Alba), Cernatu⁴⁴ (jud. Covasna), Cioclovina⁴⁵ (jud. Hunedoara), Cîmpuri-Surduc⁴⁶ (jud. Hunedoara), Costești-Blidaru⁴⁷ (jud. Hunedoara), Costești-Cetățuie⁴⁸ (jud. Hunedoara), Covasna⁴⁹ (jud. Covasna), Cozia⁵⁰ (jud. Hunedoara), Craiva⁵¹ (jud. Alba), Cucuiș⁵² (jud. Hunedoara), Cugir⁵³ (jud. Alba), Deva⁵⁴

³⁵ L. Mărghită, în *Sargetia*, VII, 1970, p. 12—13; L. Nemoianu, în *Dacia*, N.S. XIX, 1975, p. 270, nr. 5.

³⁶ M. Macrea — I. Glodariu, *Așezarea dacică de la Arpașu de Sus*, București, 1976, p. 10—14, 16, 88.

³⁷ Oct. Floca, în *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, 1966, p. 24—23.

³⁸ Cercetări inedite.

³⁹ Al. Ferenczi, în *ACMIT*, II, 1926—1928, p. 245; IV, 1932—1938, p. 316—319; C. Daicoviciu, în *Dacia*, VII—VIII, 1938—1940, p. 320; Z. Székely, *Sistemul de apărare al dacilor din sud-estul Transilvaniei*, ms; informații Z. Székely.

⁴⁰ Th. Năgler, în *StComSibiu*, 14, 1969, p. 90—92, 100, 105.

⁴¹ C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, 1945, p. 50, nota 1; N. Gostar, în *SCIV*, IX, 2, 1958, p. 417 și nota 1; L. Mărghită, în *Sargetia*, VII, 1970, p. 15—16.

⁴² Z. Székely, în *Aluta*, VIII—IX, 1976—1977, p. 53.

⁴³ M. Macrea — I. Berciu, în *Dacia*, N.S., IX, 1965, p. 201—231 (cu bibl. mai veche); M. Macrea, în *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, 1966, p. 9—23; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 140, 148; I. Berciu — V. Moga, în *Crisia*, 1972, p. 67.

⁴⁴ Z. Székely, în *Cumidava*, III, 1969 p. 101—102; idem, în *Materiale*, X, 1970, p. 307, 309; cf. idem, în *Aluta*, VIII—IX, 1976—1977, p. 53.

⁴⁵ C. Daicoviciu, în C. Daicoviciu — Al. Ferenczi, *Așezările dacice din Munții Orăștiei*, 1951, p. 61—63; idem, *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, 1954, p. 72—74.

⁴⁶ M. Valea — L. Mărghită, în *Sargetia*, IV, 1966, p. 65—73; Oct. Floca, în *Sargetia*, IX, 1972, p. 15.

⁴⁷ C. Daicoviciu și colab., în *SCIV*, V, 1—2, 1954, p. 124—147; VI, 1—2, 1955, p. 219—228; *Materiale*, III, 1957, p. 263—270; VIII, 1962, p. 463—466; C. Daicoviciu — H. Daicoviciu, *Sarmizegetusa*, 1962, p. 22—24; I. H. Crișan — Șt. Ferenczi, în *Materiale*, X, 1973, p. 70—73.

⁴⁸ D. M. Teodorescu, în *ACMIT*, II, 1929, p. 265—298; Al. Ferenczi, în *KorrblVSL*, 1926, p. 141—143; C. Daicoviciu, *Așezările...*, p. 8—20; H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 128—132; I. Glodariu, în *NEH*, 1, 1980, p. 41—43.

⁴⁹ C. Daicoviciu, în *Dacia*, VII—VIII, 1939—1940, p. 320; Z. Székely, în *Cumidava*, III, 1969, p. 103, 108; IV, 1970, p. 52; *SCIV*, 23, 2, 1972, p. 201—214; *Materiale*, X, 1973, p. 220—221.

⁵⁰ M. Valea — L. Mărghită, în *Sargetia*, VI, 1969, p. 47—53; S. Dumitrașcu — L. Mărghită, în *Sargetia*, VIII, 1971, p. 48—49; Oct. Floca, în *Sargetia*, XIII, 1977, p. 177.

⁵¹ I. Berciu — Al. Popa — H. Daicoviciu, în *Celticum*, XII, 1975, p. 115—146; I. Berciu, în *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, 1966, p. 45—57; I. Berciu — V. Moga, în *Crisia*, 1972, p. 68—71; V. Moga, în *Studii dacice*, Cluj-Napoca, 1980, p. 103—116.

⁵² Șt. Ferenczi, în *Apulum*, XIV, 1976, p. 45; E. Iaroslavschi — P. Roșu, în *ActaMN*, XIV, 1977, p. 84—85.

⁵³ Informații I. H. Crișan.

⁵⁴ Oct. Floca, în *Omăgiu lui Constantin Daicoviciu*, 1960, p. 207—212; Oct.

(jud. Hunedoara), Dumitrița⁵⁵ (jud. Bistrița-Năsăud), Ghindari⁵⁶ (jud. Mureș), Grădiștea Muncelului—Sarmizegetusa⁵⁷ (jud. Hunedoara), Grădiștea Muncelului — Virful lui Hulpe⁵⁸ (jud. Hunedoara), Luncani — Piatra Roșie⁵⁹ (jud. Hunedoara), Miercurea Ciuc — Jigodin I⁶⁰, Miercurea Ciuc — Jigodin II⁶¹, Miercurea Ciuc — Jigodin III⁶² (jud. Harghita), Odorhei⁶³ (jud. Harghita), Porumbenii Mari⁶⁴ (jud. Harghita), Racoș⁶⁵ (jud. Brașov), Racu⁶⁶ (jud. Harghita), Rîșnov⁶⁷ (jud. Brașov), Sărăteș⁶⁸ (jud. Bistrița-Năsăud), Sighișoara⁶⁹ (jud. Mureș), Stîrciu⁷⁰ (jud. Sălaj), Șeica Mică⁷¹ (jud. Sibiu), Teliu⁷² (jud. Brașov), Tilișca⁷³ (jud. Sibiu), Tusa⁷⁴ (jud. Sălaj), Zalha⁷⁵ (jud. Sălaj), Zetea⁷⁶ (jud. Harghita).

Unele dintre fortificațiile amintite fie că au fost distruse de lucrări ulterioare (Bretea Mureșană, Deva), fie că nu au fost cercetate decît

Floca — Ben. Bassa, *Cetatea Deva*, 1965, p. 10—11; Oct. Floca, în *Sargetia*, VI, 1969, p. 18—19; *Apulum*, IX, 1971, p. 263—269; *Sargetia*, XIII, 1977, p. 171—181; I. P. Albu, în *Sargetia*, VIII, 1971, p. 57—60; *Apulum*, IX, 1971, p. 141; L. Mărghitan, *Cercetări arheologice în vatra orașului Deva*, Deva, 1971.

⁵⁵ D. Popescu, în *Dacia*, N.S., XI, 1967, p. 361, nr. 27.

⁵⁶ Z. Székely, în *Cumidava*, III, 1969, p. 103; *Materiale*, IX, 1970, p. 302.

⁵⁷ D. M. Teodorescu, *Cetatea dacă de la Grădiștea Muncelului*, 1930 (extras); C. Daicoviciu, *Așezările...*, p. 34; C. Daicoviciu, și colab., în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 100—108; V, 1—2, 1954, p. 148—151; C. Daicoviciu — H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 29—31; I. H. Crișan — Șt. Ferenczi, în *Materiale*, X, 1973, p. 67—68; H. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 47, 59.

⁵⁸ C. Daicoviciu, *Așezările...*, p. 45—46.

⁵⁹ Idem, *op. cit.*, p. 52—61; *Cetatea dacică de la Piatra Roșie*, 1954, p. 31, 34—71; 122—128.

⁶⁰ Al. Ferenczi, în *ACMIT*, IV, 1932—1938, p. 240—244; M. Macrea și colab., în *SCIV*, II, 1, 1951, p. 308; Z. Székely, în *Cumidava*, III, 1969, p. 103—104.

⁶¹ Al. Ferenczi, *op. cit.*, p. 245—260; M. Macrea și colab., *op. cit.*, p. 307—309.

⁶² Al. Ferenczi, *op. cit.*, p. 260—268; M. Macrea și colab., *op. cit.*, p. 308—309; Z. Székely, *op. cit.*, p. 105—107.

⁶³ G. Ferenczi — I. Ferenczi, în *Crisia*, 1972, p. 59—63 (cu bibl.); în *Materiale*, X, 1973, p. 344.

⁶⁴ Idem, în *memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 137—150 (cu bibl.).

⁶⁵ *Repertoriul arheologic al României*, ms. Cercetările din 1981 au fost efectuate împreună cu colegul Fl. Costea.

⁶⁶ Al. Ferenczi, în *ACMIT*, IV, 1932—1938, p. 274—275, 277, 279—280; Z. Székely, în *Cumidava*, III, 1969, p. 103; idem, în *Materiale*, IX, 1970, p. 304—305.

⁶⁷ Fl. Costea, în *Cumidava*, IV, 1970, p. 17, 23—24 și informații.

⁶⁸ N. Vlăsa — Șt. Dănilă, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 341—347; rezultatele ultimelor cercetări sînt inedite.

⁶⁹ K. Horedt — G. Seraphin, *Die prähistorische Ansiedlung auf dem Wietenberg bei Sighișoara — Schässburg*, Bonn, 1971.

⁷⁰ S. Dumitrașcu — V. Lucăcel, *Cetatea dacică de la Marca, Zalău*, 1974, p. 28, 30.

⁷¹ K. Horedt, în *SCIV*, XV, 2, 1964, p. 187—204.

⁷² *SCIV*, XIII, 1, 1962, p. 208; XV, 2, 1964, p. 558.

⁷³ P. Király, *Gyulafehérvár története*, 1892, p. 98 (cf. *ArchÉrt.*, XII, 1892, p. 263); N. Lupu, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 472—474; IX, 1970, p. 233—244; *Cetăți dacice din sudul Transilvaniei*, 1966, p. 34—43; *Cetatea dacică de la Tilișca și însemnătatea ei pentru istoria raporturilor dintre daci și romani* — rezumatul tezei de doctorat, București, 1977.

⁷⁴ S. Dumitrașcu — V. Lucăcel, *op. cit.*, p. 30 (caracter neprecizat: cetate sau așezare fortificată?).

⁷⁵ Gh. Lazarovici, în *ActaMN*, XIV, 1977, p. 38—39.

⁷⁶ Z. Székely, *Zetevára*, Sfîntu Gheorghe, 1949; în *Cumidava*, III, 1969, p. 102; G. Ferenczi — I. Ferenczi, în *Materiale*, X, 1973, p. 346.

prin sondaje sau insuficient (Cozia, Cucuiș, Dumitrița, Grădiștea Muncelului — Virful lui Hulpe, Sighișoara, Stîrciu, Tusa, Zalha) pentru a li se preciza cronologia. Cert este că în toate s-au descoperit materiale arheologice databile numai începînd cu secolul I î.e.n. Celelalte, neamintite în această categorie, datează din secolele I î.e.n.—I e.n., cu toate că părerile cercetătorilor nu sînt întotdeauna identice⁷⁷.

Zona de vest a Daciei cuprinde ținuturile situate la nord de cursul inferior al Mureșului și la vest de Munții Apuseni. Relativ recent investigată, ea se dovedește a fi fost înzestrată cu 13 fortificații, dintre care 6 sînt așezări fortificate: Berindia⁷⁸ (jud. Arad), Bratislava⁷⁹ (R. S. Cehoslovacia), Clit⁸⁰ (jud. Arad), Marca⁸¹ (jud. Sălaj), Pecica⁸² (jud. Arad), Sacalasău Nou⁸³ (jud. Bihor), Săvirșin⁸⁴ (jud. Sălaj), Șimleu Silvaniei⁸⁵ (jud. Sălaj), Șoimi⁸⁶ (jud. Bihor), Șușurogi⁸⁷ (jud. Bihor), Tășad⁸⁸ (jud. Bihor), Vărădia⁸⁹ (jud. Arad), Zemplin⁹⁰ (R. S. Cehoslovacia). Cu excepția fortificațiilor de pe teritoriul Slovaciei, anume Bratislava — Devin (cu date neprecizată, dar probabil ea este de pe la mijlocul secolului I î.e.n.) și Zemplin (databilă între mijlocul secolului I î.e.n. și mijlocul veacului următor), toate celelalte ajung pînă la începutul secolului II e.n.

Cum se admite îndeobște, fortificațiile semnifică existența în zonă a unei puteri militar-politice care putea să dispună de una sau mai multe întărituri în regiunea aflată sub autoritatea sa. În acest context fortificațiile anterioare domniei lui Burebista sînt acelea ale formațiunilor prestatale — uniuni de triburi, dar fără a pune semnul egalității între numărul fortificațiilor și al uniunilor de triburi. Fiecare uniune putea avea mai multe astfel de fortificații și ne gîndim, în primul rînd, la acelea din zona de cîmpie și de deal, sudică, a Daciei.

Dincolo de fortificațiile anterioare epocii statului dac, nu prea numeroase, se constată construirea mai mult sau mai puțin simultană, de-a lungul a nici două secole, a majorității fortificațiilor din Dacia. Un asemenea uriaș efort de apărare este de pus pe seama lui Burebista și a urmașilor săi pînă la Decebal.

⁷⁷ Vezi, de pildă, datările propuse de M. Babeș (în *Dacia*, N.S., XIX, 1975, p. 135—139). Oricum, pentru precizarea fazelor și a sfîrșitului tuturor fortificațiilor este de așteptat publicarea lor exhaustivă. Fortificația de la Craiva (nu așezarea) a fost datată numai în secolul I î.e.n. (M. Babeș, *loc. cit.*); de fapt ea a fost construită abia în a doua jumătate a secolului I î.e.n. și a fost distrusă la războaiele de la începutul secolului II e.n. (V. Moga, în *Studii dacice*, 1981, p. 114—116).

⁷⁸ S. Dumitrașcu, în *Crisia*, I, 1972, p. 125—126.

⁷⁹ Un turn (?), în punctul Devin (informații B. Novotný; cf. I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 11—12).

⁸⁰ S. Dumitrașcu, în *Lucrări științifice*, Seria B, 1970, p. 147—160; *Crisia*, 1972, p. 127.

⁸¹ Idem, în *Crisia*, 1972, p. 127; S. Dumitrașcu — V. Lucăcel, *op. cit.*, (cu bibliografia).

⁸² I. H. Crișan, *Ziridava*, 1979, p. 11—15, 174—175.

⁸³ S. Dumitrașcu, în *Crisia*, 1972, p. 136.

⁸⁴ Informații Șt. Ferenczi și M. Barbu.

⁸⁵ S. Dumitrașcu, *op. cit.*, p. 141—142 (cu bibliografia).

⁸⁶ Idem, *op. cit.*, p. 129.

⁸⁷ Idem, *op. cit.*, p. 134.

⁸⁸ Idem, *op. cit.*, p. 129—131; informații N. Chidioșan.

⁸⁹ Informații M. Barbu; cf. I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 185.

⁹⁰ B. Benadik, în *Germania*, 43, 1965, p. 63—91 (așezarea a fost locuită probabil succesiv de celți și de daci).

Imposibilitatea corelării precise a fortificațiilor, implicit a diferitelor faze ale fiecăreia dintre ele, face deocamdată inutilă încercarea de eșalonare cronologică a lor. Cîteva astfel de jaloane există, dar ele acoperă perioade mult prea întinse pentru a se putea desprinde detaliile de importanță majoră.

Cert este că în vremea lui Burebista funcționau fortificațiile de la Bratislava și Zemplin la hotarele vestice ale statului său, cele de la Liubcova, Pescari, și Zidovar în părțile sud-vestice ale Daciei și că tot atunci existau o parte dintre fortificațiile din zona de sud și est, iar altele au fost construite în timpul domniei sale. Ne referim în primul rînd la înzestrarea cu fortificații a așezărilor de la Brad, Piatra Șoimului, Poiana și Răcătău⁹¹. La fel, majoritatea fortificațiilor de la vest de Munții Apuseni și din Dacia intracarpatică au fost fondate în același timp, chiar dacă construcția unora s-a încheiat ulterior, iar altele, mai puține, aparțin integral perioadei urmașilor săi.

În acest context precizarea amplasării fortificațiilor și a rolului lor militar-strategic, corelate — acolo unde este posibil — cu perioada de funcționare a lor prezintă interes major.

Începînd din părțile răsăritene ale Daciei, este de domeniul evidenței că fortificațiile de la Orlovka, Galați — Barboși, Poiana, Răcătău și Brad aveau menirea de a supraveghea importantul drum comercial care urca pe Dunăre și mai departe pe Siret pînă în ținuturile nordice ale Moldovei de astăzi. Alte fortificații, din aceeași zonă, supravegheau accesul pe ramificațiile drumului de pe Siret, care străbăteau munții în spre ținuturile intracarpatic (de la nord la sud): Piatra Șoimului, Piatra Neamț — Bitca Doamnei și Piatra Neamț — Cozla, ramura de pe valea Bistriței care se bifurca îndreptîndu-se prin pasul Ditrău și pasul Bicaz în spre cursul superior al Mureșului.

Mai la sud, fortificația de la Tirgu Ocna — Tisești se afla pe ramura de pe valea Troțușului care, la rîndul ei, se bifurca. Prima ramificație urma Troțușul în amonte pînă în Depresiunea Ghimeș, de unde, prin pasul Ghimeș — Palanca, cobora pe cursul superior al Oltului, în spre Depresiunea Ciucului. Accesul în această depresiune era barat de cetatea de la Racu, iar depresiunea era supravegheată de cetățile de la Miercurea Ciuc — Jigodin I—III. Cele din urmă controlau, totodată, traficul prin pasul Vlăhița în spre Podișul Tîrnavelor; la ieșirea în spre podișul amintit, același drum, ca și celălalt, care venea de pe cursul superior al Mureșului, din Depresiunea Gurghiuului, prin pasul Sicaș, erau controlate de cetățile de la Odorhei și Zetea, iar ramificațiile sale în spre văile Tîrnavelor de cetățile de la Ghindari și Porumbenii Mari. Mai departe, drumul pe Tîrnava Mică era supravegheat de așezarea fortificată de la Bernadea, iar cel de pe Tîrnava Mare de așezarea fortificată de la Sighișoara și de cetatea de la Șeica Mică. În sfîrșit, pe valea Oltului în aval, așezarea fortificată de la Bicsad controla ieșirea din defileul Tușnad.

A doua ramură a drumului de pe valea Troțușului urma în amonte cursul riului Uz, pentru a trece, prin pasul cu același nume, în valea

⁹¹ V. Ursachi, *op. cit.*

Casinului, unde se afla cetatea de la Casinu Nou, și mai departe înspre Depresiunea Covasnei.

Mai la sud o altă ramificație a drumului de pe valea Siretului urca firul Oituzului și trecea, prin pasul Oituz, în Depresiunea Covasnei. Cea din urmă era înzestrată cu cetățile de la Covasna și Cernatu.

Ultima ramificație a drumului de pe Siret urca pe Buzău, trecînd pe lângă așezarea fortificată de la Cîndești și, mai departe, în amonte pe Buzău, prin pasul cu același nume, trecea în Depresiunea Birsei. Intrarea în depresiune era păzită de cetatea de la Teliu. În sfîrșit, cetatea de la Racoș a fost construită pe Olt, în defileul dintre ultimele ramificații ale Dealului Dugău și ale Perșanilor, într-un punct obligatoriu de trecere între Depresiunea Făgărașului și a Homoroadelor, pe de o parte, și Depresiunea Baraoltului și a Birsei, pe de altă parte.

La fel, în zona sudică a Daciei, fortificațiile cunoscute pînă acum sînt amplasate pe principalele drumuri comerciale care se îndreaptă spre munți. Crăsani pe Ialomița și Tinosu pe Prahova supravegheau drumul ce pornea de la Hirșova, pentru a pătrunde în Depresiunea Birsei fie prin pasul Predeal (mai puțin probabil), fie, mai degrabă, unindu-se cu cel de pe Argeș și Dimbovița, prin pasul Bran.

Așezările fortificate de la Radovanu, Popești și București se aflau amplasate, de asemenea, pe un drum ce pornea de la Dunăre, urca pe Argeș, cu o ramură pe Dimbovița, pentru a face joncțiunea din nou pe valea Dimboviței și a o urma în amonte pentru a trece pe lângă cetatea de la Cetățeni și, mai departe, prin pasul Bran, în Depresiunea Birsei, unde se afla fortificația de la Rîșnov. În amonte de Cetățeni drumul în discuție se bifurca, ramura sa principală îndreptîndu-se spre Depresiunea Birsei, iar alta, impropriu atelajelor, dar folosită ca atare în toate epocile, urca la Brata, mai departe la Curmătura Brătilei și cobora în Depresiunea Făgărașului pe la Breaza, supravegheată fiind de cetatea de acolo. Ramura aceluiași drum principal, care continua să urmeze cursul Argeșului, trecea pe la Arefu („drumul Cîrțișoveanul“ din evul mediu), urca pe la Sălătruc, Albota, și cobora la Arpașu de Sus, unde se afla, de asemenea, o așezare fortificată. Nici acest drum nu era practicabil cu atelaje.

Fortificațiile de la Zimnicea, Orbeasca de Sus, Roșiorii de Vede, Sprincenata, Vilcele și Milcov, Celei și Mărgăritești, se aflau tot pe drumuri ce se îndreptau spre munți pe firul Vedei, pe Olt și Olteț.

Pînă în epoca romană, cînd s-a tăiat în stîncă o cale de acces, nu exista drum prin defileul Oltului, ci acela care urca pe firul lui cotea pe Lotru și urma riul pînă la Voineasa, unde se bifurca în două plaiuri: unul ocolea Virful Galbina și cobora pe la izvoarele Sadului în Depresiunea Sibiului⁹²; celălalt se îndrepta spre vest, cotea apoi spre nord coborînd pe la Fata, de unde se bifurca din nou o ramură îndreptîndu-se spre Tilișca, cealaltă pe valea Sebeșului, trecînd pe la Căpilna. Tot în valea Sebeșului, la Căpilna, ajungea și drumul ce urca pe Olteț, pe la Polovragi, și apoi se transforma în plai.

⁹² Nu este exclus ca sub cetatea feudală de la Cisnădioara să fi fost una dacică.

Drumul ce urma valea Jiului pentru a pătrunde în ținuturile intra-carpatice prin pasul Vilcan și pasul Merișor era supravegheat de cetea Băniței și barat, înspre capitala dacilor, de fortificația de la Cioclovina. Alte fortificații erau menite apoi să închidă accesul spre Sarmizegetusa: Luncani — Piatra Roșie la vest, Costești — Cetățuie, Costești — Blidaru, Cucuiș și Cugir la nord.

Fortificațiile de la Liubcova, Pescari și Zidovar supravegheau accesul dinspre Dunăre înspre Depresiunea Almăjului și mai departe înspre Culoarul Timișului.

Dinspre vest cel mai lesnicios drum de acces, circulat în toate timpurile, anume pe valea Mureșului, era străjuit de o suită de fortificații chibzuit amplasate (de la vest la est): Pecica, Vărădia, Săvirșin (la intrarea în cataracte), Cîmpuri — Surduc, Bretea Mureșană, Cozia și Deva, iar accesul înspre zona auriferă era controlat de fortificațiile de la Ardeu și Craiva.

Fortificațiile din vestul Munților Apuseni închideau principalele drumuri de acces spre zonele aurifere: Berindia dinspre Depresiunea Zărandului pe Crișul Alb în amonte, Clit și Șoimi dinspre Depresiunea Beiușului, iar Tășad pe interfluviul Crișul Negru — Crișul Repede.

La nord-vest, fortificațiile de la Șușurogi, Sacalasău Nou, Marca, controlau accesul dinspre Depresiunea Vadului spre Depresiunea Huedinului și din Cîmpia Erului înspre Depresiunea Șimleului, cea din urmă supravegheată de fortificația de la Șimleu Silvaniei. Din Depresiunea Șimleului drumul spre Depresiunea Huedinului, prin defileul Tusa, era controlat de fortificația cu același nume, iar cel înspre Depresiunea Almaș — Agrij de fortificația de la Stîrciu. Dinspre nord accesul în ultima depresiune amintită era barat de fortificația de la Zalha.

În sfîrșit, în nord-est drumul care urca pe valea Bistriței, a Dornei și cobora prin pasul Tihuța în Depresiunea Birgăielor, continuînd spre Cîmpia Transilvaniei, era supravegheat de fortificațiile de la Dumitrița și Sărățel.

Chiar la o sumară cercetare a hărții cu fortificațiile dacice se constată frecvența lor mare în unele zone, amplasarea acestora în punctele obligatorii de trecere, dar și existența încă a unor întinse zone unde nu s-au semnalat fortificații. Ne referim în special la cursul superior al Mureșului, la valea Someșului Mare, la Banatul și Oltenia actuală. Cum aceleași zone au beneficiat de mai puține cercetări de teren decît altele, este de presupus că odată cu începerea perieghazelor sistematice nu vor întîrzia să fie descoperite fortificații încă necunoscute.

Dar, zăbovind numai asupra fortificațiilor cunoscute, se cuvine subliniață în primul rînd excelenta cunoaștere a reliefului țării de „strategii” antici și amplasarea tuturor fortificațiilor în locuri unde eficiența lor sporea considerabil. În această ordine de idei apare de-a dreptul surprinzătoare încetarea existenței fortificațiilor de la Cetățeni, Ocnița și Polovragi mult înaintea anilor de înfruntare decisivă cu Roma imperială, pentru că ele, întocmai ca și acelea de la Tîrgu Ocna — Tisești, Piatra Neamț — Cozla și Piatra Neamț — Bitca Doamnei — pentru a nu aminti și Minăstioara, încă insuficient investigată — erau, le-am putea spune, „fortificații pendent”, menite să supravegheze intrarea în munți a căilor de acces bine închise de cealaltă parte a Carpaților. Deo-

camdată însă, în pofida tentației unei atare ipoteze, ea are nevoie să fie mai întâi confirmată.

Renunțînd, deci, la a lua în discuție fortificațiile a căror existență nu este dovedită încă și pentru vremea domniei lui Decebal, se constată că toate fortificațiile de pe versanții vestici și nordici ai Carpaților, la fel ca și acelea de la vest de Munții Apuseni, erau în stare de funcționare în ajunul războaielor lui Decebal cu Imperiul Roman. Mai mult, este foarte probabilă existența în aceeași vreme a așezărilor fortificate de la Liubcova și Pescari, ambele amplasate într-o zonă de unde avea să pornească armata condusă de Traian. Se poate afirma, așadar, cu siguranță că puterea defensivă a lui Decebal a fost reprezentată de „munții întăriți cu ziduri” amintiți de Cassius Dio⁹³ care au transformat Dacia intracarpatică într-un adevărat reduct durat de natură și de priceperea umană.

*

Războaiele daco-romane de la începutul secolului al II-lea, pe cît de lungi, pe atît de grele, s-au încheiat cu victoria romană și transformarea unei părți a Daciei în provincie a imperiului. Pe durata lor și imediat după încetarea ostilităților de anvergură au fost distruse sistematic aproape toate fortificațiile dacice, rămînînd să supraviețuiască, dar nu în calitate de fortificații ale dacilor, doar unele unde s-au instalat mici garnizoane romane pentru perioade variabile ca întindere. Anume, ne referim la *castellum*-ul ridicat la Orlovka, la castrul de la Galați — Barboși, ambele în părțile răsăritene ale fostei Dacie, la turnurile de la Sărățel și Șeica Mică, la posibilul post de pază de la Bernadea și la garnizoana cantonată în cetatea refăcută a Sarmizegetusei.

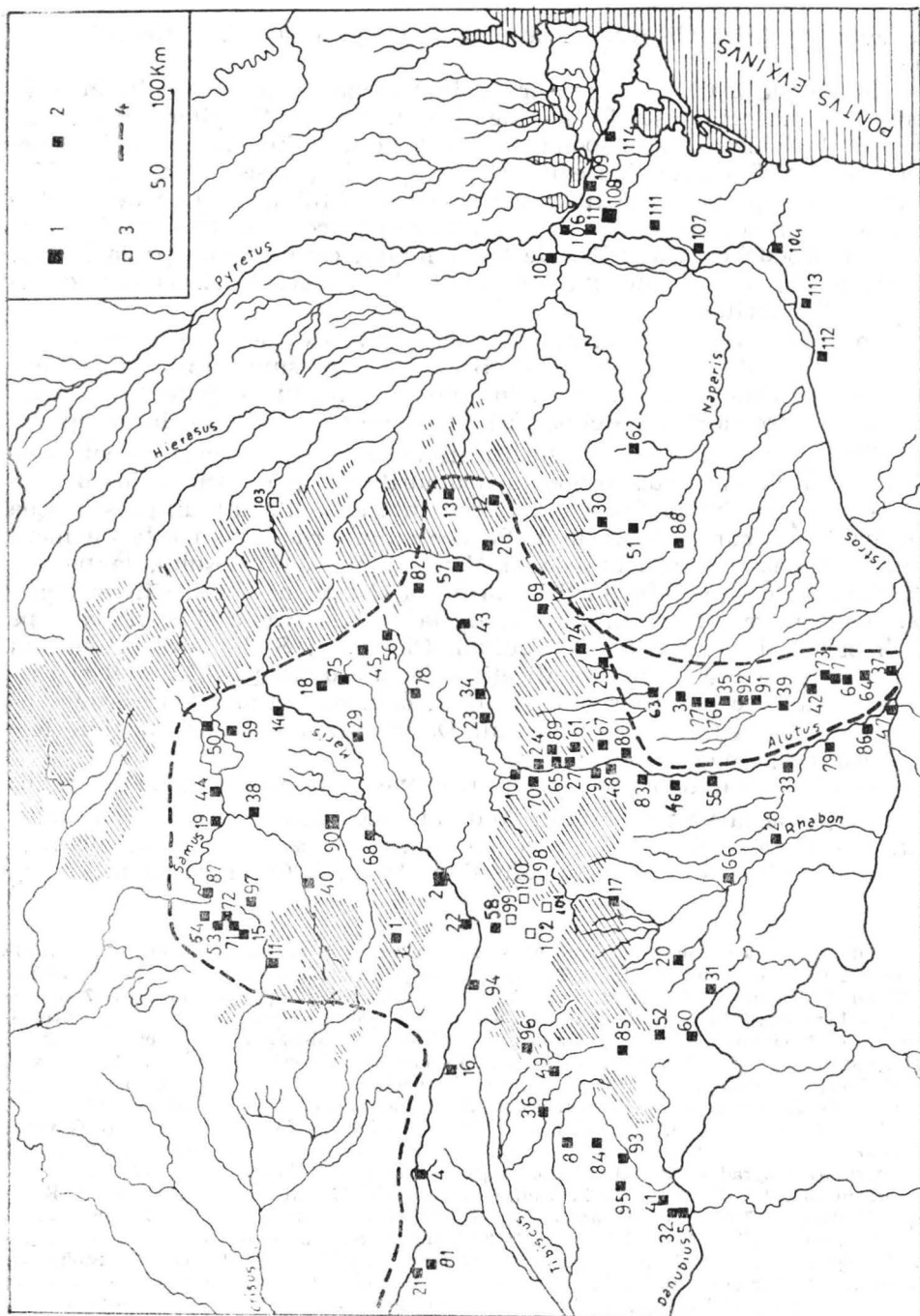
Neluînd în discuție teritoriile aflate temporar în imperiu sau supravegheate de acesta — Muntenia și sudul Moldovei —, ci numai pe acelea incluse imediat după războaie sau nu mult după ele în provincia Dacia, întinderea acestora, deocamdată cu excepția Olteniei ce lega provincia nord-dunăreană de Moesia, coincide aproape integral cu zona fortificată a Daciei lui Decebal (fig. 2).

Desigur, obiectivele strategice ale Imperiului roman erau altele decît ale regilor daci, dar relieful Daciei, punctele obligatorii de trecere și drumurile naturale au rămas aceleași. Se adaugă, totodată, modificările impuse de noua organizare a teritoriului cucerit, de construirea drumurilor, de felul celor din Banat, de pe valea Oltului și din teritoriile intracarpatică. Toate acestea aveau să determine deosebiri nete în amplasarea fortificațiilor romane, la fel cum concepția de luptă diferită a determinat construirea acestora nu atît pe forme de relief apărute natural, cît mai ales în apropierea surselor de apă menite să le facă capabile de a rezista asediilor.

Nu ne putem aștepta, așadar, la amplasarea fortificațiilor în aceeași locuri cu ale fortificațiilor dacice și cu toate acestea unele similitudini sînt relevante.

În est, în teritoriile care din punct de vedere administrativ nu mai aparțineau Daciei romane, s-au amintit castrul de la Galați — Barboși și

⁹³ LXVIII, 9.



castelum-ul de la Orlovka ce avea în față, peste Dunăre, castrul de la Măcin.

În părțile estice ale ținuturilor intracarpătice înglobate în imperiu atrag atenția, prin rosturile lor identice cu ale fortificațiilor dacice, castrale de la Inlăceni („correspondentul“ cetății de la Zetea, Odorhei (Odorhei), Brețcu, Boroșneu Mare (Covasna), Hoghiz (Racoș). Cum de la Hoghiz înainte granița provinciei urma cursul Oltului, castralele de la Feldioara și Cincșor se arată a fi fost amplasate acolo cu menirea de a închide debușeurile drumurilor de peste munți, care treceau pe la Breaza și Arpașu de Sus, și totodată pentru a închide accesul prin culoarele Podișului Hirtibaciului.

În aceeași zonă de sud linia castralelor indică evidenta intenție de supraveghere a drumului Rucăr — Bran — Depresiunea Birsei, iar construirea la Rîșnov, de astă dată în vale, a castrului nu putea avea decât aceeași menire ca și a fostei așezări dacice de pe înălțimea din apropiere.

Rosturi identice cu ale fortificațiilor dacice din zona de sud-vest aveau castralele care supravegheau drumurile de acces prin culoarul Nerei și dinspre Cîmpia Carașului înspre interiorul Banatului, ca și acelea construite pe cursul Mureșului. Pe acest din urmă drum este de menționat amplasarea castrului de la Vețel în lunca Mureșului, la poalele înălțimii pe care se afla fortificația de la Cozia. În sfârșit, sînt evidente paralelele între fortificațiile dacice de la Craiva, Ardeu și Sighișoara, pe de o parte, și castralele de la Apulum, Cigmău și Sighișoara, pe de altă parte, ca și acelea dintre fortificațiile de la Dumitrița și Sărățel și castralele de la Livezile și Orheiul Bistriței, cum nu întimplătoare este concentrarea de castrale din nord-vestul Daciei (zona Porolissum) și fostele fortificații dacice de acolo.

În afara granițelor provinciei au rămas Depresiunea Ciucului și îngusta fișie de la vest de Munții Apuseni. Dacă pentru prima zonă amintită cercetările mai vechi și mai noi confirmă această situație, lucrurile sînt mai puțin clare în vestul Munților Apuseni. Chiar avînd în vedere

Fig. 2 — Caste în Dacia romană și Moseia Inferior (parțial). Legenda: 1 castrale de legiune, 2 castrale de trupe auxiliare, 3 castrale de marș, 4 granița provinciei Dacia. Localități: 1 Abrud, 2 Alba Iulia, 3 Albota, 4 Aradu Nou, 5 Banatska Palanka (?), 6 Băneasa I, 7 Băneasa II, 8 Berzovia, 9 Bivolari, 10 Boița, 11 Bologa, 12 Boroșneu Mare, 13 Brețcu, 14 Brîncovenesti, 15 Buciumi, 16 Bulci, 17 Bumbești — Vîrtop, 18 Călugăreni, 19 Căței, 20 Cătunele, 21 Cenad, 22 Cigmău, 23 Cincșor, 24 Cîineni, 25 Cîmpulung Muscel, 26 Comalău, 27 Copăceni, 28 Cralova, 29 Cristești, 30 Draja de Sus, 31 Drobeta — Turnu Severin, 32 Duplija, 33 Enoșești, 34 Feldioara, 35 Filfani-Izbășești, 36 Fîrlug, 37 Flămînda, 38 Gherla, 39 Ghioca, 40 Gilău, 41 Grebenac, 42 Gresia, 43 Hoghiz, 44 Ilșiua, 45 Inlăceni, 46 Ionești-Govorei, 47 Izlaz — Racovița, 48 Jibele, 49 Jupa, 50 Livezile, 51 Mălăești, 52 Mehadia, 53 Moigrad — Citera, 54 Moigrad — Pomiet, 55 Momotești, 56 Odorhei, 57 Olteni, 58 Orăștioara de Sus, 59 Orheiul Bistriței, 60 Orșova, 61 Perișani, 62 Pietroasele, 63 Purcăreni, 64 Putineiu, 65 Racovița, 66 Răcari, 67 Rădăcinești, 68 Războieni, 69 Rîșnov, 70 Riu Vadului, 71 Romănaș, 72 Romita, 73 Roșiori de Vede, 74 Rucăr, 75 Sărățeni, 76 Săpata de Jos I, 77 Săpata de Jos II, 78 Sighișoara, 79 Slăveni, 80 Simbotin, 81 Sinnicolau Mare, 82 Sinpaul, 83 Stolniceni, 84 Surduc, 85 Teregoava, 86 Tia Mare, 87 Tihău, 88 Tîrșor, 89 Tîtești, 90 Turda, 91 Urluieni I, 92 Urluieni II, 93 Vărădia, 94 Vețel, 95 Vrșac, 96 Zăvoi, 97 Zutor, 98 Comărnicele, 99 Costești-Cetățuie, 100 Grădiștea Muncelului-Muncel, 101 Jigoru, 102 Luncani-Tîrsa, 103 Piatra Neamț — Bîtea Domanei, 104 Cernavodă, 105 Galați — Barboși, 106 Garvăn, 107 Hîrșova, 108 Iglîța, 109 Isaccea, 110 Măcin, 111 Piatra Frecăței, 112 Silistra, 113 Topalu, 114 Tulcea.

instalarea sarmaților iazigi în vestul Daciei, nu este limpede cum au asigurat autoritățile romane paza întregii zone aurifere din Munții Apuseni. Desigur, doar cercetările viitoare vor fi în măsură să aducă precizuni și în această privință.

O legătură directă între întinderea autorității lui Decebal și aceea a provinciei Dacia este încă hazardat de stabilit. În schimb, este posibilă, pe de o parte, între zona fortificată a Daciei preromane și viitoarea provincie și, pe de altă parte, între interesele economice romane — exploatarea bogățiilor solului, dar mai ales ale subsolului teritoriilor cucerite — și resursele naturale (în primul rând aur, argint, fier, sare) ale ținuturilor carpato-dunărene.

Numărul impresionant de mare, fără analogii în Europa vremii, a fortificațiilor statului dac în ultima sa fază de existență, precum și înțeleapta lor amplasare demonstrează forța defensivă considerabilă de care dispunea, încît cucerirea și transformarea Daciei în provincie romană, însoțită de distrugerea fortificațiilor ei, avea să însemne, în adevăr, desființarea celei mai mari puteri militare și politice situată în vecinătatea fruntariilor europene ale Imperiului roman la începutul secolului al II-lea.

I. GLODARIU

LE SYSTEME DÉFENSIF DE L'ÉTAT DACE ET L'ÉTENDUE DE LA PROVINCE DE DACIE

(Résumé)

Afin d'éviter les confusions l'on précise l'acception des termes *habitat fortifié*, *forteresse* et *fortification indépendante*. Le premier s'applique aux fortifications à l'intérieur desquelles habite la population entière d'un habitat (moins fréquents) ou une partie de cette population, les habitations s'étendant aussi au dehors de l'aire fortifiée. Le deuxième terme désigne les fortifications que seul le chef militaire-politique habite avec sa petite garnison; ces fortifications sont bâties à proximité d'un ou de plusieurs habitats civils dont elles constituaient le centre militaire et politique. Les fortifications indépendantes étaient ou non habitées de façon permanente par une garnison et barraient les voies d'accès importantes; elles n'étaient pas centres militaires et politiques d'habitats civils.

Dans l'Est de la Dacie (fig. 1, n° 7, 19, 31, 43, 47, 50—53, 60, 77) certaines fortifications ont été bâties sous Burébista (7, 60), cessant d'être en fonction au siècle suivant. Ce ne sont que quelques-unes dont l'existence se soit prolongée jusqu'au début du II^e siècle de n.è. (50—51). Au Sud de la Dacie (fig. 1, n° 11, 14, 16, 26, 38, 42, 44, 46, 54—55, 62, 67, 80, 85) certaines fortifications plus anciennes ont été englobées à l'État de Burébista. La fin de leur existence a été mise en relation avec les expéditions romaines du début et du milieu du I^{er} siècle de n.è. et l'on croit qu'aucune n'était plus en fonction à l'époque de Décébal. Au Sud-Ouest on ne connaît que trois fortifications (fig. 1, n° 35, 49, 84) dont la destruction a été datée soit à l'époque d'Auguste, soit environ le début du II^e siècle de n.è. À l'intérieur des Carpates on a signalé 42 fortifications (fig. 1, n° 1—3, 5—6, 9—10, 12—13, 15, 17—18, 21—25, 27—30, 32—34, 36, 39—41, 45, 56, 58, 61, 64, 66, 68—69, 74—75, 78, 81, 83) qu'on pourrait toutes dater à partir du I^{er} siècle av.n.è. jusqu'au début du II^e siècle de n.è. Dans la zone Ouest de la Dacie (fig. 1, n° 4, 20, 37, 48, 63, 65, 70—73, 79), à l'exception des fortifications de Bratislave et Zemplin (non marquées sur la carte) utilisée uniquement à l'époque du Burébista, toutes les autres sont à dater du I^{er} siècle av.n.è. jusqu'au début du II^e siècle de n.è.

Le peu de fortifications constaté dans certaines zones (la vallée de Someșul Mare, le cours supérieur du Mureș, le territoire du côté droit de l'Olt inférieur et entre le Danube et le Mureș inférieur) est à souscrire, au moins en partie, à l'insuffisance des investigations modernes.

À l'exception du microsysteme de fortifications destiné à défendre la capitale de l'État dace, Sarmizegetusa (fig. 1, n° 17, 21—22, 27—28, 34, 36) toutes les autres ont été placées aux endroits où les chemins qui parcouraient les montagnes entraient dans et sortaient de la zone montagneuse, à côté des principaux chemins de la zone intra-carpatique et sur les voies d'accès aux zones aurifères des Carpates Occidentales (voir la fig. 1, détroits et défilés). La Dacie intra-carpatique était donc défendue sous Décébâl par ces „montagnes fortifiées de murs“ mentionnées par Cassius Dio, occupant par le système défensif dont elle était pourvue une place sans égale dans le territoire de l'Europe, à l'époque quand elle n'avait pas encore été occupé par les Romains.

Quoi qu'il y ait des différences nettes entre les conceptions de fortification romaine et dace, on ne saurait passer sous silence la relation existant entre l'étendue de la Dacie romaine et les territoires fortifiés à l'époque de Décébâl (fig. 2). Reste toutefois à clarifier comment les Romains se sont pris pour barrer l'accès des éventuelles tentatives de pénétration venant de l'Ouest dans la zone aurifère des Carpates Occidentales. À l'exception des territoires qui joignaient la Dacie intra-carpatique à l'Empire (ceux se trouvant entre les cours inférieurs de l'Olt et du Mureș), l'étendue de autres, englobée à la province, correspond en général à la zone occupée par les fortifications daces. Les différences, car elles ne manquent pas (la rangée de camps suivant l'Olt inférieur ou se trouvant à l'Est de cette rivière), sont dues à des raisons bien connues, d'ordre militaire-stratégique.

Illustrations

Fig. 1. Fortifications en Dacie pré-romaine: 1 détroits et défilés, 2 habitats fortifiés, 3 forteresses et fortifications indépendantes, 4 la fortification de Cioclovina.

Fig. 2. Camps en Dacie romaine (intégralement) et en Moesie Inferior (partiellement): 1 camps de légion, 2 camps appartenant aux troupes auxiliaires, 3 camps de marche, 4 limite de la province de Dacie.